

УДК 349:6

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ОБ'ЄКТНОГО СКЛАДУ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРАВОВІДНОСИН

**Ю.А. КРАСНОВА, кандидат юридичних наук,
О.В. ЛАВРЕНТЬЄВА, студентка магістратури 1 року
навчання, Національний університет біоресурсів і
природокористування України¹**

Стаття присвячена дослідженню теоретичних підходів до визначення поняття «об'єкт екологічних правовідносин» та визначення ознак об'єктного складу екологічних правовідносин. Окреслено класифікацію об'єктів екологічних правовідносин.

Об'єкт правовідносин, об'єкт екологічного права, класифікація об'єктів екологічних правовідносин, охоронні екологічні та природоресурсні відносини.

Згідно із підходами загальної теорії права об'єкти правовідносин – це певні матеріальні, духовні та інші соціальні блага, з приводу яких між суб'єктами виникають, змінюються чи припиняються правовідносини. Іншими словами, об'єкти правовідносин – це те, на що спрямовані суб'єктивні права і юридичні обов'язки суб'єктів правових відносин, тобто усе те, що становить предмет їхніх інтересів. Такий підхід застосовується і в спеціальних галузях права, в тому числі й екологічному праві, де об'єктами екологічного права визнаються природні і природно-антропогенні цінності, з приводу яких складаються відповідні відносини [1, с. 12].

Розгляд об'єктів екологічних правовідносин передбачає визначення того, на що спрямована система еколого-правового регулювання. Відповідним чином об'єктами екологічних правовідносин можна вважати об'єкти тих відносин, що регулюються нормами екологічного права.

Актуальність дослідження зумовлена аналізом поняття «об'єкт екологічного права» і «об'єкт екологічних правовідносин» та визначення теоретичних підходів до класифікації об'єктів екологічних правовідносин. Тому **метою статті** є визначення об'єктного складу екологічних правовідносин згідно з існуючими класифікаціями.

Як вказує В.М. Корельський, «об'єкт правовідносин найтіснішим чином пов'язаний з інтересом уповноваженої сторони і є благом, що перебуває у його розпорядженні та охороняється державою. Об'єктами можуть бути різноманітні предмети, які становлять цінність для суб'єкта права» [2, с. 173].

Однак право регулює не всі суспільні відносини, а лише ті, об'єкти яких мають, як показує суспільна практика, істотне значення для держави, взаємодія суб'єктів з якими вимагає на даному етапі суспільного розвитку

правової регламентації. А вже який об'єкт (предмет) має істотне значення для держави і суспільства – це визначає сама держава у встановлених або санкціонованих нею правилах поведінки людей (нормах права). Щоб переконатися в цьому, досить звернутися до ст.ст. 11, 12, 13 Конституції СРСР, статті цивільних, земельних та інших кодексів та інших нормативних актів. Коли навколишнє середовище (природа) не страждало від людської діяльності настільки, щоб це загрожувало її загибелі, тобто коли суспільні відносини, що стосуються користування повітрям, водою, землею, її надрами і т. ін., не були ще розвинені настільки, щоб їх регулювали спеціальні норми, цих норм не було б. В даний час, коли в результаті масштабного науково-технічного прогресу нависла загроза знищенню навколишнього природного середовища, коли не стало вистачати того, чого раніше було всім достатньо, виникла потреба в нормативному врегулюванні користування дарами природи [3, с. 64].

Основними властивостями компонентів довкілля як об'єктів екологічних правовідносин є їх природне походження і нерозривний зв'язок з природою. Якщо який-небудь компонент навколишнього середовища вилучено з неї або він відокремлений, не перебуває більш з нею в нерозривному зв'язку (земля в квітковому горщику, вода, проточна по водопровідних трубах), то він є об'єктом інших правовідносин (цивільно-правових, господарських, санітарних) [4, с. 28–29].

У зв'язку з цим в юридичній літературі існують численні розбіжності визначення об'єктів екологічного права, які загалом не впливають на сутність їх змісту.

Однак слід зауважити, що об'єктами екологічного права є також природні блага, які існують без участі людини або з певною її участю (штучне відтворення природних об'єктів). Тому, деякі науковці дотримуються думки, що не всі природні явища можуть бути об'єктами екологічного права, оскільки є такі природні явища, які не піддаються правовому впливу. Отже, об'єктами екологічного права можуть бути ті природні явища, з приводу яких можливе виникнення суспільних відносин з їх правовим регулюванням [5, с. 13].

Прихильником такої позиції є Є.М. Трубецький, який зазначає, що «річчю в сенсі об'єкта права може бути тільки те, що доступно пануванню особи або сукупності осіб, які об'єдналися разом. Здатність людини підпорядковувати своєму пануванню предмети зовнішнього світу має певні межі, що впливають з властивостей людини, з природи самих речей. Все те, що знаходиться поза цими межами, не може бути об'єктом права» [6, с. 122]. Він також зауважує, що «небесні світила не можуть бути об'єктами прав і тому не представляють речей в юридичному сенсі». Потім: «об'єктами права можуть тільки ті речі, які за своєю природою можуть становити певну сферу чийогось панування. Тому не можуть бути об'єктами права ті предмети, яких не можна точно обмежити, ізолювати від інших: наприклад, вода в океані, повітря. Але якщо тільки ці предмети яким-небудь штучним способом відокремлюються, то вони тим самим набувають здатність бути об'єктами прав і стають речами в юридичному

сенсі. Взагалі, внаслідок прогресу цивілізації і розвитку техніки багато сил природи, спочатку вільні і незалежні від людини, поступово підкоряються її пануванню і стають об'єктами права. Так, коли електрикою освітлюються будинки, вулиці, існують електричні трамваї, вона, безсумнівно, є об'єктом права, і виникають навіть судові спори про крадіжку електрики.

В юридичній думці також існує позиція про те, що об'єктом права можуть бути тільки ті речі, що представляють якусь цінність. Речі, нікому і ні на що не потрібні (наприклад, пісок на березі річки, сніг, що лежить в полі), згідно даного підходу, об'єктами права виступати не можуть [6, с. 123–124]. Але так як в дійсності право та інтерес далеко не одне і те ж, то насправді може існувати безліч таких об'єктів права, які не мають ні для кого інтересу, а отже, і цінності.

Нарешті, цінність речі є величина найвищою мірою мінлива, а тому представляє хиткий критерій для відмінності того, що є і що не є об'єктом права: те, що сьогодні не мало ціни, завтра стає цінністю. Вчора, наприклад, річковий пісок не становив цінності, служив тільки перешкодою, і був предметом загального користування, а сьогодні винайдений спосіб робити з річкового піску надзвичайно тверду і дешеву цеглу, і пісок раптово стає великою цінністю. В такому випадку, право не може знати заздалегідь, які речі, що не мають цінності в даний час, змінять її згодом; тому об'єктами права є предмети зовнішнього світу, що служать незалежно від того, чи мають вони цінність чи ні. Речами в юридичному сенсі можуть бути і предмети, які фізично ще не існують, а тільки очікувані – в майбутньому. Наприклад, урожай майбутнього року, шерсть, яка буде отримана з овець, та взагалі все, що становить природний приріст до існуючого майну, може послужити предметом юридичних угод, договорів, та бути – об'єктом права. Речі ці, не будучи ще речами у фізичному сенсі, є речами в сенсі юридичному» [6, с. 122–124].

Тому виникає проблема саме у визначенні об'єктного складу екологічних правовідносин, оскільки значна кількість об'єктів навколишнього природного середовища потребує правового регулювання нормами екологічного права.

У широкому розумінні об'єкти екологічного права – це сукупність природних, природно-соціальних умов і процесів, природних ресурсів, ландшафтів, природних і природно-антропогенний комплексів, екосистем та життя і здоров'я громадян, що підлягають охороні за допомогою норм екологічного законодавства [7, с. 18].

В основу визначення даного поняття закладено положення ст. 5 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 р. [8], яка присвячена об'єктам правової охорони навколишнього природного середовища і класифікує їх на: 1) навколишнє природне середовище як сукупність природних і природно-соціальних умов та процесів, природні ресурси, як залучені в господарський обіг, так і невикористовувані в економіці в даний період (земля, надра, води, атмосферне повітря, ліс та інша рослинність, тваринний світ), ландшафти та інші природні комплекси; 2) території та об'єкти природно-заповідного

фонду України й інші території та об'єкти, визначені відповідно до законодавства України; 3) здоров'я і життя людей.

Так, можна визначити основні ознаки об'єктів екологічного права до яких належать: а) природний, природно-антропогенний характер або антропогенний характер походження; б) відсутність вартості у природних і природно-антропогенних об'єктів; в) неможливість (або обмежена можливість) відновлення в натурі природних і природно-антропогенних об'єктів; г) екологічний взаємозв'язок з навколишнім природним середовищем; д) особливий правовий режим їх використання містить значну кількість імперативних приписів, виконання яких є обов'язковим для суб'єктів цих відносин, тощо [9, с. 6].

Зауважимо, що право безпосередньо не впливає на природні об'єкти, його вплив виявляється через поведінку суб'єктів екологічних відносин. Екологічне право виступає регулятором відносин, тому що суб'єктами цих відносин є індивіди, колективи людей, органи управління, держава. В праві визначається міра можливої і належної поведінки суб'єкті в екологічних відносин, що забезпечує оптимальне використання природних ресурсів, їх відтворення і охорону навколишнього природного середовища (екологічної системи) [5, с. 13].

Що стосується вичерпного переліку об'єктів екологічних правовідносин, то існує низка запропонованих класифікацій, які розглянемо далі.

Так, В.І. Андрейцев визначає особливості екологічних правовідносин класифікуючи їх на охоронні та природоресурсні, що мають власні об'єкти. Так, охоронні екологічні правовідносини:

1). виникають з приводу охорони навколишнього природного середовища, життя і здоров'я людини;

2) базуються на законному праві громадян України на безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище;

3) передбачають реалізацію основних екологічних прав громадян, забезпечення їх екологічної безпеки;

4) орієнтовані на збереження і охорону навколишнього природного середовища як невід'ємної умови, місця і джерела життєзабезпечення людини та інших живих організмів;

5) характеризуються регулятивно-забезпечувальною спрямованістю екологічною правосуб'єктності громадян і якості навколишнього природного середовища.

Охоронні (забезпечувальні) правовідносини в галузі екології:

а) природоохоронні (середовищеохоронні) правовідносини, до яких входять:

– правовідносини з охорони навколишнього природного середовища;

– правовідносини в галузі охорони природних ресурсів і ландшафтів;

– правовідносини в галузі охорони об'єктів і територій природно-заповідного фонду;

– правовідносини в галузі охорони екосистем і комплексів;

– правовідносини в галузі охорони природно-антропогенних ландшафтів;

– правовідносини в галузі охорони лікувально-оздоровчих та рекреаційних зон і територій;

б) антропоохоронні (з охорони життя і здоров'я людини від небезпечного довкілля) правовідносини, до яких входять:

– правовідносини з охорони життя і здоров'я людини від небезпечного антропогенного впливу;

– правовідносини з охорони життя і здоров'я людини від негативного впливу стихійних сил природи та природних явищ [7, с. 15].

Природоресурсні відносини, в свою чергу:

1) складаються стосовно конкретних природних ресурсів (земель, надр, вод, лісів, фауни, атмосферного повітря);

2) обумовлені багатогранністю цільового використання природних ресурсів для задоволення духовних, матеріальних, лікувальних, естетичних, рекреаційних, культурно-виховних потреб;

3) базуються на багатогранності форм права власності на природні ресурси, та права природокористування;

4) комплексні правовідносини, які мають чітку внутрішню диференціацію (земельні, гірничі, водні, лісові, фауністичні, атмосфероохоронні);

5) виникають переважно з приводу використання і відновлення природних ресурсів як основного засобу господарювання, виробництва і умови життєдіяльності людини.

Природоресурсові правовідносини (з використання природних ресурсів) включають такі об'єкти: а) земельні; б) водні; в) лісові; в) гірничі; г) фауністичні; д) з використання атмосферного повітря життєдіяльності людини і сировини основного виробництва [7, с. 15].

Крім того, законодавчо окреслені основні об'єкти екологічних правовідносин були поділені В.І. Андрейцевим на три категорії:

1) інтеграційні: навколишнє природне середовище в цілому; життя та здоров'я громадян від небезпечної екологічної обстановки;

2) диференційні: земля, надра, води, ліси (рослинний світ), тваринний світ, атмосферне повітря;

3) комплексні: природні комплекси і ландшафти – об'єкти і території природно-заповідного фонду; природно-соціальні умови і процеси – курортні, лікувально-оздоровчі, рекреаційні зони; екосистеми – виключна (морська) економічна зона, континентальний шельф; природно-антропогенні комплекси (зони) – території, що зазнали екологічної катастрофи [7, с. 16].

Також В.В. Петров виділяє три групи об'єктів екологічних відносин (об'єкти правової охорони): 1) окремі природні об'єкти, до яких насамперед відносять землю, надра, води, ліси, рослинний світ поза лісів, тваринний світ, атмосферне повітря; 2) комплексні природні об'єкти (природні комплекси), такі як державні природні заповідники, національні парки, заказники та інші види особливо охоронюваних природних територій; 3) особливо охоронювані – державні природні заповідники,

природні заказники, національні природні парки, пам'ятки природи, рідкісні або знаходяться під загрозою зникнення види рослин і тварин і місця їхнього проживання [10, с. 105].

Р.К. Гусев ділить окремі природні об'єкти на первинні та інтегровані. Правове регулювання їх використання та охорони здійснюється, в основному, в рамках природоресурсного законодавства, що є частиною екологічного законодавства (Земельний, Водний, Лісовий кодекси і т. д.). Сутність первинних об'єктів визначена нормами права. До них, зокрема, відносяться: земельна ділянка, водний об'єкт, ділянка лісового фонду, ділянка надр, рідкі і зникаючі види рослин і тварин. До інтегрованим об'єктів належать: тваринний світ, надра землі, водний фонд, лісовий фонд та інші [11, с. 20–21].

О.Л. Дубовик виділяє нові об'єкти еколого-правового регулювання (об'єкти екологічних правовідносин), такі як біологічні ресурси, генетичні ресурси, екологічні системи, екологічну безпеку і ряд інших об'єктів [12, с. 128].

Відповідно до ст. 4 Закону Російської Федерації «Про охорону навколишнього середовища» від 10 січня 2002 р. [13], «Об'єктами охорони навколишнього середовища від забруднення, виснаження, деградації, псування, знищення та іншого негативного впливу господарської та іншої діяльності виступають: землі, надра, ґрунт; поверхневі та підземні води; ліси та інша рослинність, тварини та інші організми та їх генетичний фонд; атмосферне повітря, озоновий шар атмосфери і навколоземний космічний простір. В першочерговому порядку охороні підлягають природні екологічні системи, природні ландшафти та природні комплекси, які не піддалися антропогенному впливу. Особливою охороні підлягають об'єкти, включені до Списку всесвітньої культурної спадщини та Список всесвітньої природної спадщини, державні природні заповідники, в тому числі біосферні, державні природні заказники, пам'ятники природи, національні, природні та дендрологічні парки, ботанічні сади, лікувально-оздоровчі місцевості і курорти, інші природні комплекси, споконвічна середа проживання, місця традиційного проживання та господарської діяльності корінних малочисельних народів Російської Федерації, об'єкти, що мають особливе природоохоронне, наукове, історико-культурне, естетичне, рекреаційне, оздоровче і інша цінне значення, континентальний шельф і виняткова економічна зона Російської Федерації, а також рідкісні або знаходяться під загрозою зникнення ґрунту, ліси та інша рослинність, тварини та інші організми і місця їхнього проживання» [14, с. 62–63].

Отже, спостерігаємо певну схожість класифікації об'єктів еколого-правового регулювання (об'єктів екологічних правовідносин) законодавства України та Російської Федерації, хоча частина об'єктів навколишнього середовища, визначена в російському Законі «Про охорону навколишнього середовища», існує в національному законодавстві, проте, не визначена об'єктами екологічної охорони (навколоземний космічний простір, озоновий шар тощо). Також, існування деяких об'єктів

навколишнього природного середовища не піддається законодавчому впливу, а, отже, створює проблеми правового регулювання їх використання та охорони. До таких об'єктів можна віднести, зокрема, водні відливи і приливи, грозові явища, виверження вулканів тощо.

Отже, постає нагальна потреба у законодавчому визначенні вичерпного переліку об'єктів еколого-правової охорони, що значною мірою вплине й на формування правових інститутів екологічного права.

Список літератури:

1. Екологічне право України. Академічний курс : підруч. ; 2-ге вид. / за заг. ред. Ю.С. Шемшученка. – К. : ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2008. – 720 с.
2. Теория государства и права : учеб. для юридических вузов и факультетов / под ред. В.М. Корельского и В.Д. Перевалова. – М. : Издательская группа НОРМА–ИНФРА • М, 1999. – 570 с.
3. Дудин А.П. Объект правоотношения (вопросы теории) / А.П. Дудин. – Саратов : Издательство Саратовского университета, 1980. – 81 с.
4. Экологическое право : учеб. / под ред. С.А. Боголюбова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Издательство Юрайт; ИД Юрайт, 2011. – 482 с.
5. Екологічне право України : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / за ред. А. П. Гетьмана та М. В. Шульги. – Х. : Право, 2009. – 328 с.
6. Трубецкой Е.Н. Лекции по энциклопедии права / Е.Н. Трубецкой. – М. : Типография Императорского Московского Университета, 1909. – 147 с.
7. Андрейцев В.І. Екологічне право : Курс лекцій : навч. посібник для юрид. фак. вузів / В.І. Андрейцев. – К. : Вентурі, 1996. – 207 с.
8. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25 червня 1991 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 41. – Ст. 546.
9. Екологічне право України : підруч. / Нац. юридич. акад. України ім. Ярослава Мудрого ; ред. В.К. Попов, А.П. Гетьман. – Х. : Право, 2001. – 479 с.
10. Петров В.В. Экологическое право России : учеб. для вузов / В.В. Петров. – М. : БЕК, 1995. – 557 с.
11. Гусев Р.К. Экологическое право : учеб. пособ. / Р.К. Гусев. – М. : Юридическая фирма «КОНТРАКТ» : ИНФРА–М, 2000. – 208 с.
12. Дубовик О.Л. Экологическое право : учеб. / О.Л. Дубовик. – М. : ТК «Велби», Проспект, 2003. – 584 с.
13. Об охране окружающей среды : Федеральный Закон от 10 января 2002 г. // Ведомости Государственной Думы ФС РФ. – 2001. – 20 декабря.
14. Нецветаев А.Г. Экологическое право : учеб.-практ. пособ. / А.Г. Нецветаев ; Московский государственный университет экономики, статистики и информатики. – М., 2006. – 223 с.

Статья посвящена исследованию теоретических подходов к определению понятия «объекта экологических правоотношений» и признаков объектного состава экологических правоотношений. Определена классификация объектов экологических правоотношений.

Объект правоотношений, объект экологического права, классификация объектов экологических правоотношений, охраняемые экологические и природоресурсные отношения.

The article investigates the theoretical approaches to the definition of «environmental object relations» and define the characteristics of the object of ecological relationships. Defined classification of objects of environmental relations.

Object relations, object of environmental law, environmental legal classification of objects, protecting environmental and natural resource relationships.